

Egy vándormotívum az avar kori Kárpát-medencében (oroszlán-, szenmurv- és szfinxábrázolások)

¹SZENTPÉTERI JÓZSEF

¹MTA BTK Történettudományi Intézet, H-1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.

e-mail: szentpeteri.jozsef@btk.mta.hu

SZENTPÉTERI, J.: *A cross-cultural motif of the Avar period in the Carpathian Basin (lion, senmurv and sphinx depictions)*

Abstract: Discussed here are the different lion depictions appearing in the social display of late Avar society with a broad regional and chronological perspective.

Keywords: late Avar period, lion, senmurv and sphinx depictions

Mitológia-értelmezés új dimenzióban

Az ember és természet, ezen belül az ember és az állatvilág közötti kapcsolat elemzése a régészeti-művészettörténeti kutatások egyik régóta kedvelt témája – magam is ehhez a gondolatkörhöz kapcsolódom. Vizsgálatom tárgyául azok az avar kori oroszlánábrázolások szolgálnak, melyek *formai hasonlósága* és mögöttes *szellemi tartalma* lehetőséget nyújt az előkerülésüket nézve egymástól távolinak tűnő, ám a felhasználásuk célját tekintve egymáshoz igen közeli jelenségek bemutatására, az ábrázolások eredetének, forrásainak jellemzésére.

Elemzésem¹ témáját az emberiség által félve tisztelt oroszlán képezi. Az állatok királyához fűződő bonyolult viszonyunkat mindig is kettősség jellemezte: hol kegyetlen és legyőzhetetlen ellenségként, hol az uralkodók nagyhatalmú égi segítőként, illetve egyes emberek személyes védelmezőjeként fellépő vadállat szerepében ábrázolták. Ami pedig az oroszlánok elterjedését illeti a bolygónk területén, az eredetileg az afrikai kontinens egészére, valamint a Közel-Keletre és Dél-Ázsiára kiterjedő életterük napjainkra erőteljesen leszűkült; az ábrázolásokon megjelenő oroszlánok ezzel szemben – mind földrajzi, mind jelképes értelemben – egyre nagyobb szerepet kapnak az emberiség kultúrtörténetében.²

Az ember- és állatábrázolásos övveretek összehasonlító elemzési módszere lassan változott a múlt század első harmada óta a rendelkezésre álló technikai eszközök függvényében. A hazai népvándorlaskor-kutatás kiemelkedő képviselői közül Fettich Nándor³ vezette be a régészeti tárgyak elő- és hátoldalának együttes fényképezését, ugyanakkor a leletekről készített elemző rajzai mintául szolgáltak többek között László Gyula,⁴ Csallány Dezső,⁵ majd Jovan Kovačević⁶ anyagközléseikhez. Legutóbb Fancsalszky Gábor⁷ tekintette át és foglalta össze az ez irányú kutatásokat. Munkájának erőssége, hogy igyekezett minden egyes leletet kézbe venni, és egységes szempontú, értelmező rajzokban rögzíteni a fényképeken nem mindig kivehető részleteket. Nem lehet ugyanakkor eltekinteni attól a tényről, hogy a tárgyak grafikus megjelenítésekor a rajzoló személyisége és anyagismerete természetes módon tükröződik az egyes ábrákra, és a vonalas rajzok készítése óhatatlanul információvesztéshez vezethet. Ami a most mellékelt, utólagosan színezett fotós illusztrációkat illeti, az annak a lehetőségnek köszönhető, hogy a fényképezési és a nyomdatechnika sokat fejlődött az elmúlt időkben. A szkennerek széles körű elterjedésével a publikációk tömegesen digitalizálhatóvá váltak, a vizsgált leletek pedig a nagy felbontású fotók segítségével objektív alapul szolgálnak az értelmezésükhöz, az egymással való összehasonlításukhoz. Az általam bemutatott vizuálisan *értelmező színezési technika* egyfajta közbülső fázist jelent a manapság szokásos fényképes illusztrációk és az egyre szélesebb körben használatos 3D-s ábrázolási módszer között. A vizsgált tárgyak *virtuális domborműként* való megjelenítése nagymértékben elősegítheti az egykori jelenetek értelmezését.

1 A veszprémi XXIII. Hadak Útján konferencián 2013. november 3-án felolvasott előadás előzménye 2013. május 24-én hangzott el Szófiában *Centre and Periphery. Lion as a Schéma Migratoire. A symbol of power in the Bulgarian and Avar archaeological material* címmel (Third International Congress on Bulgarian Studies, Sofia University St. Kliment Ohridski). A tanulmány az MTA BTK Magyar Östörténeti Témacsoportjának támogatásával készült (28.317/2012. sz. program).

2 VÖRÖS 1983; BARTOSIEWICZ 2009a; BARTOSIEWICZ 2011.

3 LANGÓ 2007, 110.

4 LÁSZLÓ 1938b.

5 CSALLÁNY 1959.

6 KOVAČEVIĆ 1977.

7 FANCALSZKY 2007.

Tanulmányom kiindulópontját három rokon ábrázolású régészeti lelet jelenti: az első a Kárpát-medencei Avar Kaganátus délnyugati peremvidékén elhelyezkedő lelőhelyen, a *vörs-papkerti* temetőben feltárt bronz övvereten (2. ábra 2.), a második az egykori bolgár főváros, *Preslav* területén talált arany ruhadísz (28. ábra 3.), a harmadik pedig az avar és a bolgár állam határmezsgyéjén, a 9. század elején elrejtett *nagyszentmiklósi* kincs egyik tálkájának fogantyúján figyelhető meg (28. ábra 1.).

Oroszlánábrázolások az avar kori leletanyagban

A 6. század közepén (Kr. u. 557-ben) keletről érkező avarság nagyállattenyésztő népességként lépte át a Volgát. Történeti léptékekkel nézve viharos gyorsasággal, alig egy évtized múltán már benyomult Közép-Európába, letelepedett, és a teljes Kárpát-medencét a hatalma alá kényszerítette. Az egykori Avar Kaganátus nyugati határvidékén nagyarányú munkálatok folytak az 1980-as években a Balaton vízminőségének javítása érdekében, melynek során a mocsarakban gazdag Kis-Balaton területén egy 716 síros temetőt tártunk föl Vörs-Papkert lelőhelyen 1983 és 1996 között.⁸ A sírok többsége a 8–10. századra keltezhető. A régészeti leletek arról tanúskodnak, hogy az itt élt népesség legmagasabb rangú tagjait méltóságjelvényeikkel (veretes övek, ékszerek, fegyverek) és felszerszámozott lovaikkal együtt temették el. A vezető családok asszonyait különös gonddal búcsúztatták – sírjuk bizonyára a felszínen meg lehetett jelölve. Ezzel magyarázható, hogy a temető leggazdagabb sírjait a későbbiek során szisztematikusan kirabolták – a feltárt 40 avar kori lovassír közül csak kettő maradt bolygatatlan. Teljesen feldúlták azt a 347. számú női lovas temetkezést is, melynek feltárása során előkerült a tanulmányunk kiindulópontjával szolgáló préselt kerek, gyöngysorkeretes, oroszlándíszes bronz övveret pár (1. ábra).

A farkát és fejét felemelő, jobbra lépő oroszlán különös ismertetőjegye a hosszú, kilógó nyelv, amely növényi ornamentikára emlékeztetve, palmettaszerű formát ölt (2. ábra 2.). Ez az ábrázolástípus igen ritka, közülük itt csupán néhány leletre, egyiptomi kopt textilmaradványra⁹ (2. ábra 3.) és egy Oxus-vidéki ezüsttálra¹⁰ (2. ábra 1.) hivatkozom. E távoli formai párhuzamok arra alkalmasak csupán, hogy megmutassák, hol keressük a Mediterráneum szellemi hagyatékának szétsugárzásáról tanúskodó ember- és állatábrázolások jelenetek eredetét.

Az Avar Kaganátus fennállásának korai szakaszában (567–626/630) intenzív diplomáciai, katonai és kereskedelmi kapcsolatokat ápolt szomszédaival, mindenekelőtt a korszak nagyhatalmát jelentő Bizánci Birodalommal, valamint az itáliai langobard állammal. Bizonyára innen származhatnak azok a tulajdonosuk magas társadalmi állását kifejező mives asztali készletek,¹¹ fémből készült díszedény (3. ábra 1–2: Budakalászdunapart)¹² vagy fémborítású faedények (4. ábra 1: Zamárdi,¹³ formai előzményei az égei világ illatszeres kerámiáin¹⁴ láthatók: 4. ábra 2–3.), ládikadíszek (5. ábra 1–3: Kunágota)¹⁵ és övveretek (5. ábra 4: Szeged-Csengele¹⁶), melyek végül is temetkezési szertartás során kerültek földbe. Díszítésük olyan állatábrázolási jelenet, amely egyértelműen arra utal, hogy készülséi helyük Bizáncban és/vagy Itáliában keresendő. A kulturális hagyaték szétsugárzása ennél jóval korábbra, az antik világ kezdetéig vezethető vissza: a görög-római korszak tárgyi emlékein látható motívumok – sokszoros áttéteken keresztül – évszázadok múltán is feltűnnek különböző kézműipari tárgyakon, a ruházat mindennapi elemein.

A nomád harcos hűséges társa a hátszló,¹⁷ s amint az embernél, úgy lovának felszerelésén is megjelent az óvó-védő szerepet játszó oroszlánábrázolás. Megfigyelhető a kora avar kori nyergek csontlemez díszén (6. ábra 1–4: Zamárdi¹⁸), melyeknek fémből készült változatai délorosz sztyepei környezetből (7. ábra 1–2: Martynivka,¹⁹ 7. ábra 3: Malaia Peresčepina²⁰) sőt Thesszáliából²¹ (7. ábra 4–6: Velestínon) ismertek. A bizánci diplomáciában megszokott presztízsajándék lehetett a nomád népek követői számára adott díszes nyereg.

8 KÖLTŐ – SZENTPÉTERI 1996; KÖLTŐ – SZENTPÉTERI 2014; KÖLTŐ – SZENTPÉTERI 2015.

9 SHURINOVA 1967, 90.

10 DALTON 1926, 66; AKRABOVA-ZHANDOVA 1984, 179.

11 VIDA 2016a; VIDA 2016b.

12 VIDA 2002, 117; DAIM 2012, 173.

13 ARSLAN – BUORA 2001, 116.

14 The Metropolitan Museum of Art, New York: <http://www.metmuseum.org/Collections/search-the-collections/247182> és <http://www.metmuseum.org/Collections/search-the-collections/255958>

15 LÁSZLÓ 1938b; LÁSZLÓ 1970, 44; DAIM 2012, 324; ARSLAN – BUORA 2001, 60; BOLLÓK – SZENTHE 2018.

16 KÜRTI – LŐRINCZY 1991, 35.

17 BARTOSIEWICZ 2009b

18 BÁRDOS – GARAM 2009, 253. és 424.

19 RÁCZ 2012, 420.

20 RÁCZ 2012, 413

21 KIDD 1992, 509. és 513.

A bizonyára a császári udvar ötvösműhelyében készült arany nyeregveretnél²² (8. ábra 1.) megfigyelthez hasonló granulációs technikát alkalmaztak a kunbábonyi kagán²³ méltóságjelvényénél, az arany álcátos öv oroszlánfej-díszes csatjának peremén (8. ábra 2.).

A késő avar kori nagyszíjvégek állatküzdelmi jeleneteinek²⁴ fényképes (9. ábra 1: Kecel-Határdűlő²⁵) és rajzos (9. ábra 2: Tiszavárkony²⁶), valamint színezett változatainak bemutatása (10. ábra 1–2: Tiszavárkony²⁷) csupán annak a módszernek az illusztrálását szolgálja, amelyet a bevezetőben jellemeztem: az egyes jelenetek (tetszőlegesen választott) színekkel való elemeire bontása megkönnyíti a szereplők azonosítását és a mondanivaló értelmezését.

A korszak hatalmi jelvényein, így a lószerszámdíszeken is mind a realista módon ábrázolt oroszlán (11. ábra 1–2: Zalakomár²⁸), mind a *pars pro toto* elv szerinti oroszlánfej²⁹ jellegzetes motívum (lásd például: 22. ábra 1: Komárom-Hajógyár³⁰). A gazdagon aranyozott 8–9. századi nagyszíjvégeken széles körben elterjedt az a már az ókori Afrikából származó jelenet, amikor az egyiptomi fáraót jelképező oroszlán legyőzi az ellenséges államot megtestesítő embert (12. ábra 1: Nimrud, Irak).³¹ Ez a kép tükröződik az eddigi szakirodalomban általában bizánci cirkuszi jelenetként értelmezett, ám – ha jól megfigyeljük – nem feltétlenül rabszolgákra jellemző öltözékű áldozatokat marcangoló oroszlános szíjvégeken (12. ábra 2–3: Balmazújváros-Hortobágy-Árkus³²). Az oroszlán és kígyó³³ harcának (13. ábra 1–2: Mikulčice)³⁴ motívuma is talán egyiptomi eredetre vezethető vissza (13. ábra 3.).³⁵

A Római Birodalom, majd utódja, a Bizánci Birodalom közvetítésével közel-keleti istennő-ábrázolások (Dea Syria) is eljutottak Pannonia provinciába, majd az itt letelepedő késő avar kori népességhez – erre eredeti bizánci csatok, valamint ezek helyben készült másolatai a bizonyítékok (14. ábra 1–2: Debrecen-Ondód;³⁶ hasonló témakörű római gemma 'élethű' ábrázolással: 14. ábra 3: Intercisa/Dunaújváros³⁷).

A korai kereszténység egyik biblikus jelenetének (Dániel és az oroszlánok) értelmezéséhez ismét az egyiptomi kopt kultúrkörben találunk magyarázatot: egy észak-afrikai kályhacsempén³⁸ (15. ábra 3.) ábrázolt jelenetet összevetve megfigyelhető, hogy mind a próféta alakja és ruházata, mind a férfi talpát nyaldosó vadállat, sőt a jelenet keretét szolgáló oszlop is megjelenik a késő avar kori nagyszíjvégen, annak formai, technikai kivitelezési lehetőségéhez adaptálva (15. ábra 1–2: Vasasszonyfa³⁹).

A klasszikus késő avar kori griffes-indás hagyaték további nagyszíjvégein föltárul a korabeli mitológia széles tárháza: oroszlánokon lovagló lándzsás istenségek életfa mögött lévő szemmurva támadnak, az elülső oroszlán fején talán lángnyelvek és holdszimbólum (16–17. ábra: Bánhalom-Czebe⁴⁰); griff és oroszlán között egy szfinxszerű szakállas férfialak látható (18. ábra 1–4: Tiszafüred-Majoros⁴¹).

Néhány nagyszíjvégen a Héraklész-mondakör jelenetei elevenednek meg (19. ábra 1–2: Dolné Dunajovice⁴²). A hírneves „Berlini festőhöz” köthető görög vázafestmény⁴³ Héraklész-ábrázolása (20. ábra 1.) kulcsként szolgál egy késő avar kori szíjvég (20. ábra 2–3: Egyházaskér/Vrbica⁴⁴) eddig fel nem ismert értelmezéséhez: úgy tűnik, ezen is a görög mitológiai hős látható fejére húzott oroszlánbőrrel, hasonlóképp egy másik nagyszíjvég egyszer

22 WAMSER 2004, 351.

23 TÓTH – HORVÁTH 1972, 33.

24 FANCSALSZKY 2007.

25 GARAM 2002, 100.

26 FANCSALSZKY 2007, 205.

27 THOMAS 1957, 339.

28 GARAM 2002, 107; MENIS 1995, 142.

29 Sokáig kutyafejként szerepelt a szakirodalomban, e vélemény korrigálása: TRUGLY 2008, 99, 101, 136.

30 TRUGLY 1994, 51, 58, 62. és 66.

31 CAYGILL 1996, 50.

32 MEIER-ARENDT 1985, 82.

33 SZENPÉTERI 1993.

34 BÁLINT 2004, 514.

35 The Metropolitan Museum of Art, New York: <http://www.metmuseum.org/Collections/search-the-collections/560984>

36 KISS 2012, 257.

37 GESZTELYI 1998, 144.

38 WAMSER 2004, 95.

39 Rajza: KISS 2002, 240, Taf. 7.3; TOBIAS 2012, 88, Abb. 5. Fettich Nándor fényképének felhasználása Kiss Gábor szíves közreműködésével volt lehetséges.

40 FANCSALSZKY 2007, 246; THOMAS 1957, 341.

41 GARAM 1995, címlap

42 DEKÁN 1976, Abb. 65.

43 CASTIGLIONE 1961, 73.

44 MEIER-ARENDT 1985, 74.

oroszlánon lovagló, másutt a kezében talán hydrát markoló alakjához (21. *ábra* 1–2: Pancsova/Pančevo⁴⁵).

Ezek mellett olyan nagy számban tűnnek föl önálló oroszlánábrázolások az öntött és préselt övvereteken, szíjvégeken és lószerszámvereteken (például 22–23. *ábra*: Komárom-Hajógyár,⁴⁶ Budapest-Rákos,⁴⁷ Kiskőrös-Város alatt⁴⁸), hogy Trugly Sándor egyenesen a „griffek és oroszlánok népének” nevezte a késő avar kori népességet.⁴⁹ A méltóságjelvényként értékelhető díszövek⁵⁰ mellett az oroszlánfej egy késő avar kori csont botvégen is feltűnik (24. *ábra* 2: Balatonszőlős-TSz istálló⁵¹), melynek előzményei az egyiptomi hegyikristály szobrocskáig⁵² (24. *ábra* 1.) nyúlnak vissza, illetve a magyar koronázási jelvények legidősebb tagjához, a jogarhoz⁵³ vezetnek, melynek hegyikristályból csiszolt gömbjén három vésett oroszlán látható (24. *ábra* 3.).

A nagyszentmiklósi kincs oroszlánábrázolásai

Az avar és a bolgár állam határvidékén, minden valószínűség szerint a 9. század elején rejthették földbe a Maros folyó menti Nagyszentmiklóson 1799-ben előkerült aranykincset. A vele foglalkozó könyvtáryi szakirodalomhoz⁵⁴ csupán a tárgyalt kérdéskör tekintetében kívánok szolgálni némi adalékkal. A 2. számú korszak (25. *ábra* 2.) lángkoronás égi fejedelmének arcvonásai már egy jó másfél ezer évvel korábbi, napot szimbolizáló oroszlánfejes iráni aranyvereten⁵⁵ feltűnnek (25. *ábra* 1.); ugyanakkor a szárnyas oroszlán, amelyen lovagol, holdszimbólumot formázó koronával ékesített⁵⁶ (25. *ábra* 3.). Az oroszlán feje fölött látható félholdmotívum⁵⁷ (26. *ábra* 1.) megfigyelhető egy antik görög bronztűkör fogantyúiként szolgáló oroszlánpár fején (26. *ábra* 3.),⁵⁸ valamint egy késő avar kori öntött övvereten is (26. *ábra* 2: Zamárdi).⁵⁹ A holdat jelképező koronás oroszlánalak a 7. számú korszakon is feltűnik (27. *ábra* 1–2.).⁶⁰

A preslavi aranyboglár⁶¹ (28. *ábra* 3.) legközvetlenebb párhuzama a nagyszentmiklósi 8. számú tálka⁶² fülén látható jelenet (28. *ábra* 1.), ahol az oroszlán és griff alakok egy életfa előtti koszorút fognak közre. Hasonló értelmű az a kép, amelyet egy, a mai Irak területéről származó épületdíszítmény⁶³ őrzött meg, melyen szárnyas oroszlánok egy agyagedényből kinövő életfát vesznek körül (28. *ábra* 2.).

A nagyszentmiklósi kincs 13. és 14. számú bikaszarvú oroszlánfejes ivóedényeinek⁶⁴ (29. *ábra* 1–2.) motívumai Irán felé (29. *ábra* 3.) mutatnak;⁶⁵ az iváskor az edényt kézben tartó személy szemébe néző vadállat tekintete már egy szíriai agyagedény⁶⁶ fülmegoldásaként megfigyelhető (29. *ábra* 4.). Nem hiányzik a nagyszentmiklósi kincs csészéinek ábrázolásai közül az a klasszikus állatküzdelmi jelenet sem, amikor egy *ragadozó* (esetünkben: szárnyas oroszlán) egy (szarvval rendelkező) *patás* állatra támad⁶⁷ (30. *ábra* 1–2.).

Az oroszlánnal kapcsolatos mitológia egyes rétegei

A Kárpát-medencei avar korszak bonyolult etnogenezis során létrejött népessége és sokszínű kultúrája számos helybeli, bevándorló és velük együtt élő (szomszédos) népcsoportból származott. Ezért sem meglepő, hogy különösen az Avar Kaganátus fennállásának második feléből ránk maradt tárgyi emlékeken nagy számban figyelhetők meg állatábrázolások, melyek között az oroszlán – az afrikai és eurázsiai ember

45 KOVAČEVIĆ 1977, 144–145.

46 TRUGLY 1994, 51, 58, 62, 66.

47 MENIS 1995, 182.

48 GARAM 2002, 102.

49 TRUGLY 1994.

50 LÁSZLÓ 1978.

51 NÉMETH 1969, 159.

52 CLUNY 2003, 25.

53 LÁSZLÓ 1938a; TÓTH – SZELÉNYI 2000, 53–56; TÓTH 2018, 217–239.

54 A korábbi szakirodalom összefoglalásával: BÁLINT 2004; BÁLINT 2010; legújabban: DAIM ET AL. 2015; BÜHLER – FREIBERGER 2018.

55 The Metropolitan Museum of Art, New York: <http://www.metmuseum.org/Collections/search-the-collections/324570>

56 GESCHWANTLER 2002, 16–17.

57 LÁSZLÓ – RÁCZ 1977, 9. és 11. kép.

58 The Metropolitan Museum of Art, New York: <http://www.metmuseum.org/Collections/search-the-collections/253556>.

59 GARAM 2002, 102.

60 GESCHWANTLER 2002, 24; LÁSZLÓ – RÁCZ 1977, 28. kép.

61 ANGELOV 1981, 265; AKRABOVA-ZHANDOVA 1984, 173.

62 AKRABOVA-ZHANDOVA 1984, 178; GESCHWANTLER 2002, 27.

63 HOWARD 2003, 56.

64 GESCHWANTLER 2002, 32.

65 The Metropolitan Museum of Art, New York: <http://www.metmuseum.org/Collections/search-the-collections/324290>.

66 The Metropolitan Museum of Art, New York: <http://www.metmuseum.org/Collections/search-the-collections/325127>.

67 GESCHWANTLER 2002, 41–42.

művelődéstörténetének a kezdetektől kiemelkedő szerepet játszó szereplője – mind ellenséggént, mind óvó-védő égi és földi lényként egyaránt előfordul. Gyakoribb a realiztikus ábrázolásként való feltűnése, de *pars pro toto* előfordulása is jellemző. A félelmetes földi fenevad és a szárnyas segítő égi lény szoros kapcsolatban áll az emberi társadalom különböző rangú vezetőivel: ereje a vele harcoló uralkodó nagyságát bizonyítja, amikor pedig az állat védelmező szerepet kap, azaz bekerül viselőjének attribútumai közé, akkor a hatalom megtestesítőjévé, egyszersmind jelképévé válik.⁶⁸

A vadállatokkal kapcsolatos hiedelemvilág az emberi képzetek bonyolult rendszerének, a mitológiának a részét képezi. A felsorolt példák és leletek alátámasztják azt a feltevést, hogy a természettel, az állatvilággal kapcsolatos feltételezések egymásra épülő rétegei a legkülönbözőbb irányokból származhatnak, s több hullámban kerültek az arra fogékony közegbe.

Az oroszán- és az ebből eredeztethető szenmurv- és szfinx-ábrázolásoknak az avarság anyagi és szellemi hagyatékában játszott szerepének vizsgálatakor arra a megállapításra jutottunk, hogy e jelenség egyes elemei az afrikai kopt kereszténységből, a közel-keleti szír szinkretizmusból, az iráni és a sztyeppe népek hitvilágából egyaránt érkezhettek, de nem hagyhatjuk figyelmen kívül a több hullámban keletről érkező avarság magával hozott hagyományait és az antik görög-római világból közvetve örökölt, illetve a Bizánci Birodalomból közvetlenül kapott hatásokat sem.⁶⁹

Összefoglalás

A Kárpát-medencei avar korszak sokszínű kultúrája számos helybeli és bevándorló népcsoporttól származott. Ezért sem meglepő, hogy különösen az Avar Kaganátus fennállásának második felében ránk maradt tárgyi emlékeken nagy számban figyelhetők meg olyan állatábrázolások, melyek között az oroszán – mind ellenséggént, mind óvó és védő feladatot ellátó égi és földi lényként – egyaránt előfordul. A földi vadállat és a segítő szárnyas égi lény szoros kapcsolatban áll a társadalom magas rangú vezetőivel: ereje a vele harcoló uralkodó nagyságát bizonyítja, a hatalom megtestesítője, egyszersmind jelképe. A vadállatokkal kapcsolatos hiedelemvilág bonyolult rendszert képez. A tanulmányban felsorolt példák és leletek alapján az oroszán, szfinx és szenmurv kapcsolatos mitológia rétegei több irányból származhatnak: az afrikai kopt kereszténységből, a közel-keleti szír szinkretizmusból, valamint az iráni és a sztyeppe népek hitvilágából egyaránt eredhetnek. Az avarság keletről hozott hagyományai keverednek az antik görög-római világból örökölt, illetve a Bizánci Birodalomból közvetlenül érkezett hatásokkal.

A cross-cultural motif of the Avar period in the Carpathian Basin (lion, senmurv and sphinx depictions)

JÓZSEF SZENTPÉTERI

The colourful cultural diversity of the late Avar period in the Carpathian Basin can be derived from the many local and immigrant communities settling there. It is therefore hardly surprising that we find a profusion of animal depictions, among which lions appear as both inimical, threatening creatures and as protective, guardian creatures of the heavens and the earth on the material relics of the Avar Khaganate, particularly from its later period. The earthly wild beast and the benevolent winged creature were closely linked to the high-ranking leaders of the period's society: the creature's strength mirrored the greatness of the ruler engaged in combat with it, and it was the embodiment as well as the symbol of power. Beliefs relating to creatures of the wild formed a sophisticated system. The examples and finds cited in the study suggest that the various layers of mythological narratives relating to lions, sphinxes and senmurvs can be equally well derived from various regions: from African Coptic Christianity, from Near Eastern Syriac syncretism and from the beliefs of the Iranian and steppe peoples. The eastern traditions of the Avars blended with the cultural impacts transmitted from the Graeco-Roman world of Antiquity and direct influences from the Byzantine Empire.

⁶⁸ SCHULZE-DÖRRLAMM 2008.

⁶⁹ KISS 2002; TOBIAS 2012.

1. ábra. Késő avar kori leletegyüttes: Vörs-Papkert B 347. sír (1. öv- és lószerszámveretek).
Költő László és Szentpéteri József 1987. évi feltárása, Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár

1.

2.

3.

2. ábra. Lógó nyelvű oroszlánábrázolások (1. aranyozott ezüsttál, Oxus-vidék, kb. 8. század, DALTON 1926, Pl. XL. nyomán; 2. préselt bronz övveret, Vörs-Papkert B 347. sír, 8. század vége; 3. oroszlánvadászatot ábrázoló kopt textil részlete, Egyiptom, 5. század, SHURINOVA 1967, 59. kép nyomán)

1.

2.

3. ábra. Bizánci korsó vadászjelenettel: Budakalász-Dunapart 740. sír, 5. század 2. fele – 6. század 1. fele
(1. VIDA 2002, 117, 6. kép nyomán; 2. DAIM 2012, 173. XII. 5. nyomán)

1.

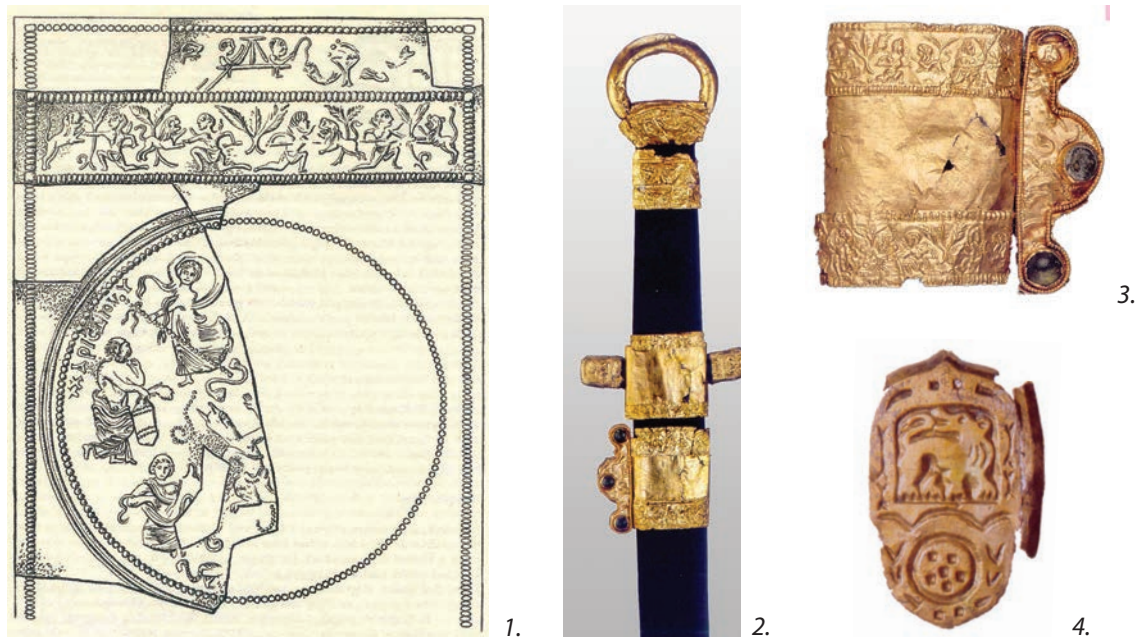

2.

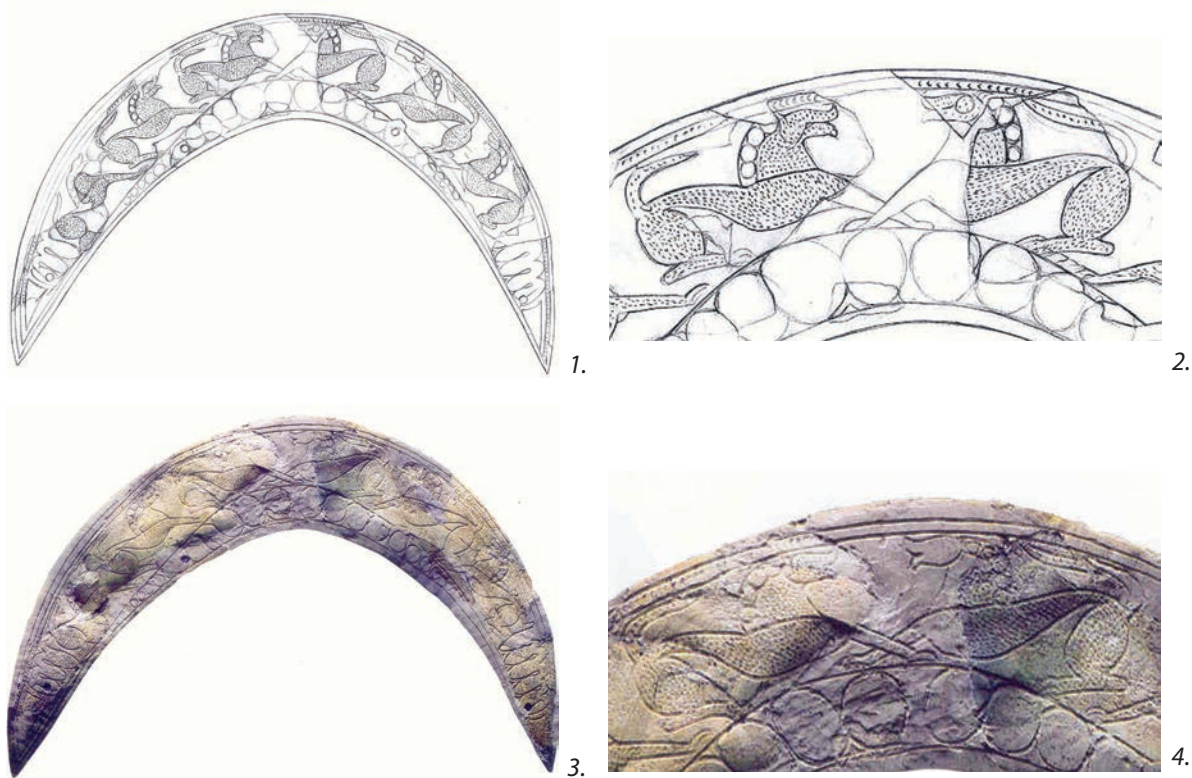

3.

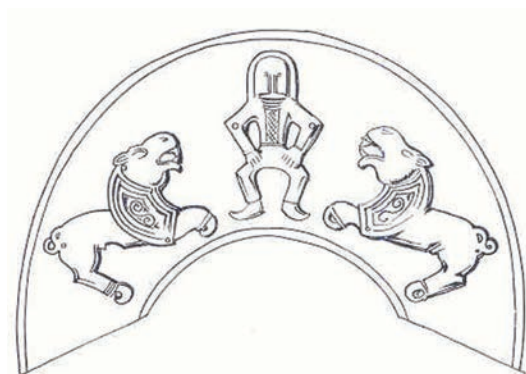
4. ábra. Oroszlándíszes edények (1. kora avar kori fapikszis, Zamárdi 621. sír, ARSLAN – BUORA 2001, 116. nyomán;
2. görög olajtartó edényke, Kr. e. 640–625, The Metropolitan Museum of Art, New York: Terracotta aryballos (oil flask):
<http://www.metmuseum.org/Collections/search-the-collections/247182> nyomán; 3. görög tégely, Kr. e. 5. század
utolsó negyede, The Metropolitan Museum of Art, New York: Terracotta pyxis (box): <http://www.metmuseum.org/Collections/search-the-collections/255958> nyomán)

5. ábra. Aranyveretes kard (Kunágota) és övveret (Szeged-Csengele XXX. sír), 6–7. század (1. bizánci ládikaveret rajza, LÁSZLÓ 1970, 44. 16. kép nyomán; 2. kardszerelék-rekonstrukció, DAIM 2012, 324. XII. 11. nyomán; 3. kardmarkolatveret, ARSLAN – BUORA 2001, 60. nyomán; 4. oroslán-ábrázolásos övveret, KÜRTI – LŐRINCZY 1991, 35. VI. kép nyomán)

6. ábra. Kora avar kori csont nyeregveret, Zamárdi 455b sír
(1–4. BÁRDOS – GARAM 2009, 253. Taf. 53. és 424. Taf. 220. nyomán)

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7. ábra. Fém nyeregveretek és préselőminták, 6–7. század (1. Martynivka, RÁCZ 2012, 420, 8. kép; 2. Martynivka, RÁCZ 2012, 413, 3. kép 1.; 3. Malaia Peresčepina, KIDD 1992, 513, fig. 2. g; 4. Velestín, KIDD 1992, 513, fig. 2. e; 5. Velestín, Kiss 1992, 509, Fig. 1.; 6. Velestín, KIDD 1992, 513, fig. 2. a nyomán)

1.

2.

8. ábra. Bizánci ajándékok: arany nyeregveret és övcsat (1. Kelet-Mediterrán, 6. század 2. fele, WAMSER 2004, 351. nyomán; 2. Kunbábony, 7. század közepe, TÓTH – HORVÁTH 1972, 33. Taf. 1. nyomán)

1.

2.

9. ábra. Késő avar kori nagyszíjvégek fotója és elemző rajza (1. Kecel-Határdűlő 32. sír, GARAM 2002, 100. B 4. nyomán; 2. Tiszavárkony 93. sír, FANCSALSZKY 2007, 205, 40. tábla 6. nyomán)

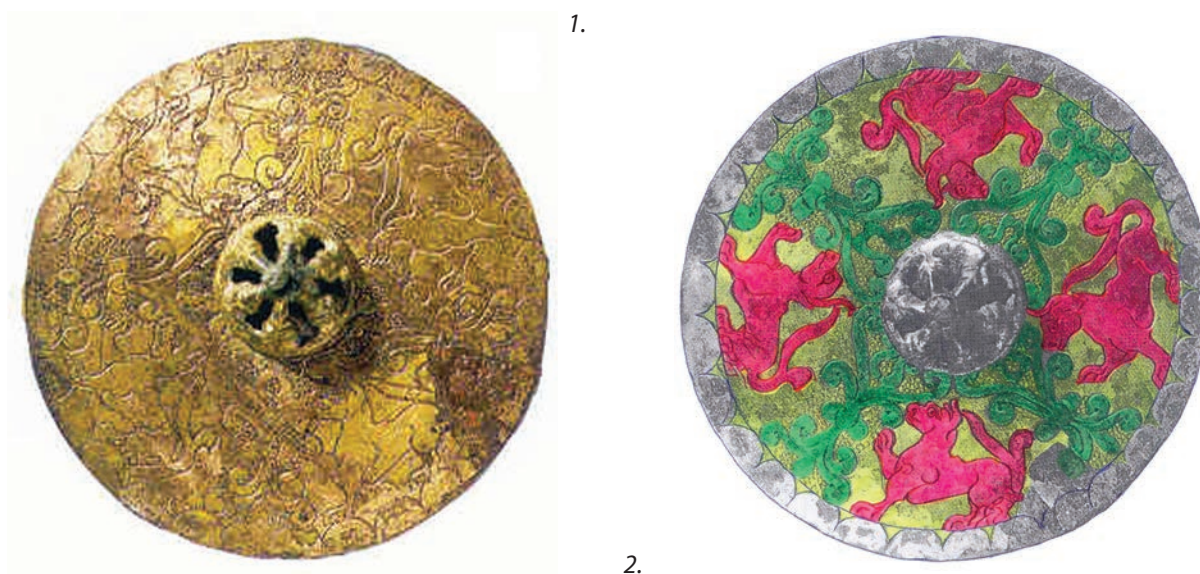

1.

2.

10. ábra. Késő avar kori nagyszíjvégek fotója és elemző színezése (1–2. Tiszavárkony 93. sír, THOMAS 1957, 339. felhasználásával)

11. ábra. Késő avar kori nagyfalera fotója és elemző színezése: Zalakomár
(1. GARAM 2002, 107. 32. kép 8. nyomán; 2. MENIS 1995, 142. felhasználásával)

1.

2.

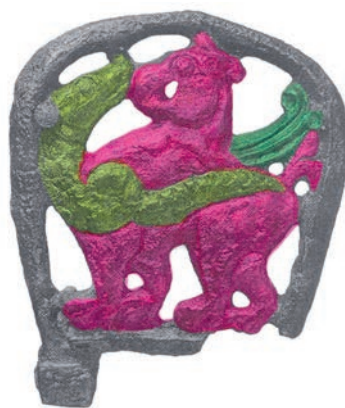

3.

12. ábra. Oroszlán és ember küzdelme (1. Nimrud, Irak, Kr. e. 612 körül, CAYGILL 1996, 50. nyomán; 2–3. Balmazújváros-Hortobágy-Árkus, 8/9. századforduló, MEIER-ARENDELT 1985, 82. Abb. 86. nyomán és felhasználásával)

1.

2.

3.

13. ábra. Oroszlán és kígyó küzdelme késő avar kori övvereten és egyiptomi pecsételőn (1–2. Mikulčice, 8/9. század, BALINT 2004, 514. 249. kép 4. nyomán és felhasználásával; 3. Egyiptom, Kr. e. 664–525, The Metropolitan Museum of Art, New York: Scarab Base with Incised Lion and Cobra: <http://www.metmuseum.org/Collections/search-the-collections/560984> nyomán)

1.

2.

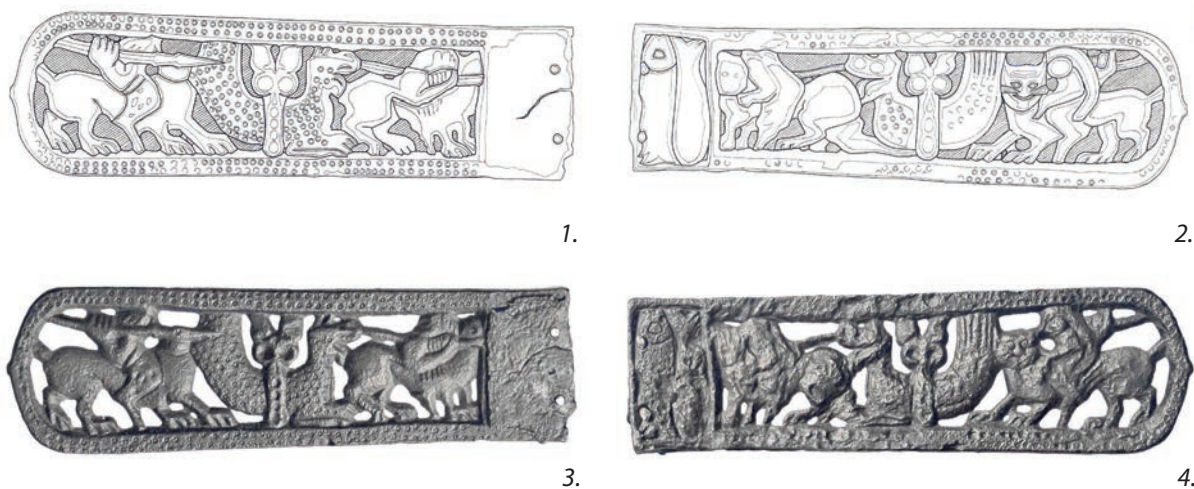

3.

14. ábra. Oroszlánon ülő istennő ábrázolása (Dea Syria) késő avar kori övvereten és római kori csüngőn (1–2. Debrecen-Ondód 11. sír, 8. század, KISS 2012, 257. 1. kép nyomán és felhasználásával; 3. Intercisa/Dunaújváros, 3. század, GESZTELYI 1998, 144. és 9. színes kép nyomán)

15. ábra. Biblikus jelenet késő avar kori nagyszíjvégen és kopt kályhaszemen: Dániel az oroszlánok barlangjában (1–2. Vasasszonyfa, 8. század, Fleissig-gyűjtemény, Fettich Nándor közöletlen felvétele nyomán és felhasználásával, Kiss Gábor szíves engedélyével; 3. Észak-Afrika, 6. század 1. fele, WAMSER 2004, 95. nyomán)

16. ábra. Késő avar kori nagyszíjvég rajza és fotója: Bánhalom-Czebe II. 1. sír (1–2. FANCSALSZKY 2007, 246, 24. kép nyomán; 3–4. THOMAS 1957, 341. nyomán)

1.

2.

17. ábra. Késő avar kori nagyszíjvég elő- és hátlapjának elemző színezése: Bánhalom-Czebe II. 1. sír
(1–2. THOMAS 1957, 341. felhasználásával)

1.

2.

3.

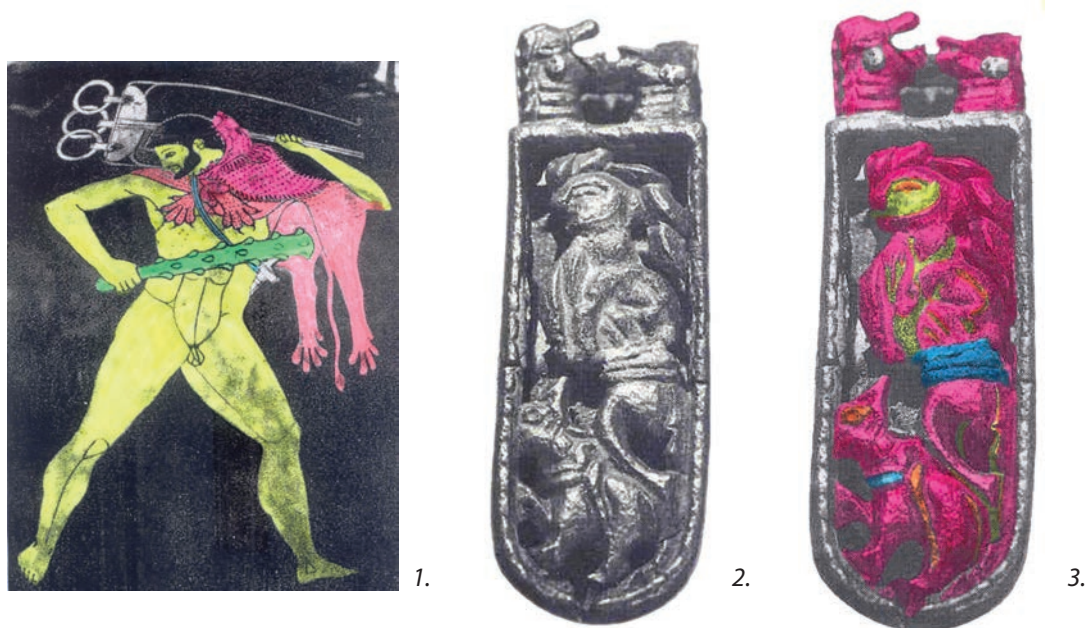

4.

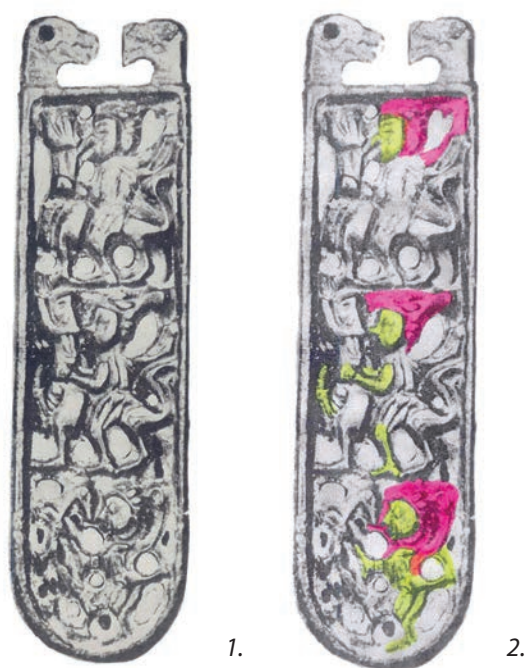
18. ábra. Késő avar kori nagyszíjvég fotója és elemző színezése (szfinxábrázolás): Tiszafüred-Majoros 496. sír
(1–4. GARAM 1995, a címlap nyomán és felhasználásával, részben tükrözve)

19. ábra. Héraklész-jelenet késő avar kori nagyszíjvégen: Dolné Dunajovice 7. sír
(1–2. DEKÁN 1976, Abb. 65. nyomán)

20. ábra. Héraklész-jelenet görög amforán és késő avar kori nagyszíjvégen (1. „Berlini festő” műve, Kr. e. 5. század eleje, CASTIGLIONE 1961, 73. 61. kép nyomán; 2–3. Egyházaskér/Vrbica, 8. század, MEIER-ARENDT 1985, 74. Abb. 74. nyomán és felhasználásával)

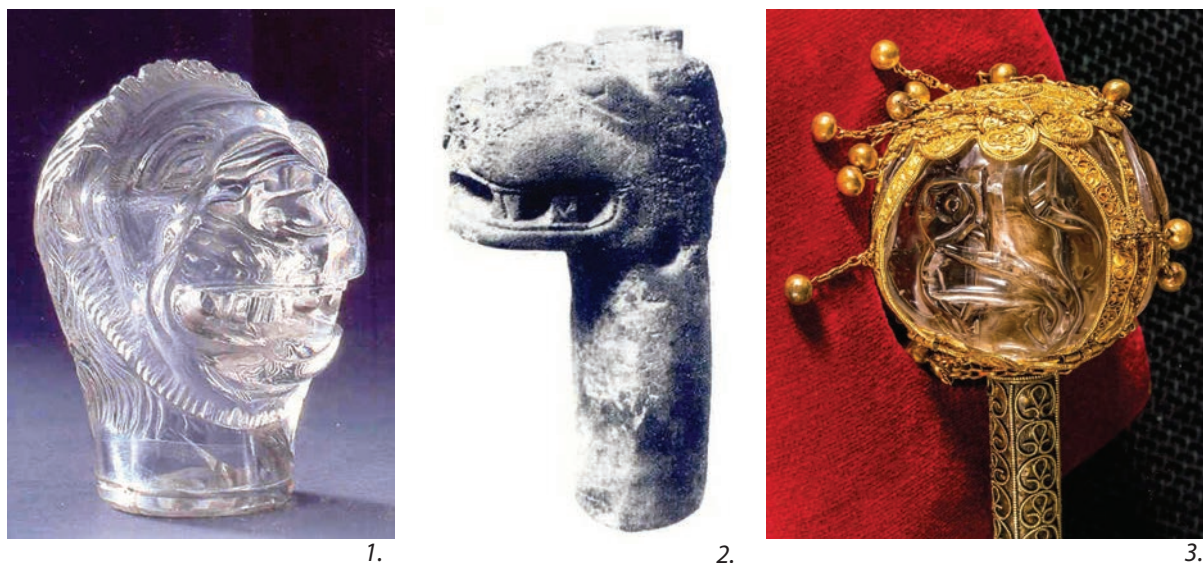
21. ábra. Héraklész-jelenet késő avar kori nagyszíjvégen: Pancsova/Pančevo, 8. század
(1–2. KOVAČEVIĆ 1977, 144–145. nyomán és felhasználásával)

22. ábra. Oroszlán-ábrázolás késő avar kori lószerszám- és övvereteken: Komárom-Hajógyár
(1. 103. sír, 2. 72. sír, 3. 85. sír, 4. 12. sír, TRUGLY 1994, 51, 12. kép; 58, 24. kép; 62, 32. kép; 66, 37. kép nyomán)

23. ábra. Oroszlán-ábrázolás késő avar kori övvereteken: (1–2. Budapest-Rákos 28. sír, MENIS 1995, 182. nyomán; 3. Kiskőrös-Város alatt 156. sír, GARAM 2002, 102. A 3. nyomán)

24. ábra. Oroszlándíszes méltóságjelvények (1. római trónszék(?) hegyikristály dísz, 4–6. század(?), Sommerard-gyűjtemény, CLUNY 2003, 25. nyomán; 2. késő avar kori csont ostorvég, Balatonszőlős-TSz istálló „A” sír, 8. század, NÉMETH 1969, 159, 10. ábra nyomán; 3. magyar koronázási jogar, 11. század, TÓTH 2018, 216–217. oldalon levő számozatlan kép nyomán)

2.

1.

3.

25. ábra. A nagyszentmiklósi kinc és párhuzamai (1. oroszlánfejdíszes veret, Irán, Kr. e. 6–4. század, The Metropolitan Museum of Art, New York: Applique in the shape of a lion's head: <http://www.metmuseum.org/Collections/search-the-collections/324570> nyomán; 2–3. Nagyszentmiklós 2. számú korsó, GESCHWANTLER 2002, 16. és 17. nyomán)

1.

2.

3.

26. ábra. Szárnyasoroszlán-ábrázolás koronával (1. Nagyszentmiklós 2. számú korsó, LASZLÓ – RÁCZ 1977, 9. és 11. kép nyomán; 2. késő avar kori bronz övrer, Zamárdi, 8. század, GARAM 2002, 102. A 4. nyomán; 3. görög bronztükrő, Dél-Itália, Kr. e. 6. század vége, The Metropolitan Museum of Art, New York: Bronze mirror with a support in the form of a nude girl: <http://www.metmuseum.org/Collections/search-the-collections/253556> nyomán)

1.

2.

27. ábra. Szárnyasoroszlán-ábrázolás koronával: Nagyszentmiklós 7. számú korsó
(1. GESCHWANTLER 2002, 24. nyomán; 2. LÁSZLÓ – RÁCZ 1977, 28. kép nyomán)

1.

2.

3.

28. ábra. Oroszlánok életfa körül (1. Nagyszentmiklós 8. számú tálka, GESCHWANTLER 2002, 27. nyomán;
2. kő építészeti tagozat, Hatra, Irak, Kr. sz. 2. század körül, HOWARD 2003, 56. 27. kép nyomán; 3. aranybross, Preslav,
10. század, ANGELOV 1981, 265. 1. kép nyomán)

1.

3.

2.

3.

29. ábra. A nagyszentmiklósi kinc és párhuzamai (1–2. bikafejes oroszlánok, Nagyszentmiklós 13. és 14. számú csésze, GESCHWANTLER 2002, 32. nyomán; 3. oroszlános veret szarvval, Irán, Kr. e. 6–4. század, The Metropolitan Museum of Art, New York: Plaque with horned lion-griffins: <http://www.metmuseum.org/Collections/search-the-collections/324290> nyomán; 4. oroszlános edény, Szíria, Kr. e. 8. század, The Metropolitan Museum of Art, New York: Bowl with a handle in the form of the forepart of a lion: <http://www.metmuseum.org/Collections/search-the-collections/325127> nyomán)

1.

2.

30. ábra. Állatküzdelt jelenet a nagyszentmiklósi kincsen (1–2. Nagyszentmiklós 21. számú tálka, GESCHWANTLER 2002, 41–42. nyomán)

Irodalom

- AKRABOVA-ZHANDOVA 1984 Akrabova-Zhandova, Ivanka: Zlatna aplikacija s izobrazhenie na lev ot Preslav. In: Gjuzelev, Vasil (otg. red.): *Sbornik v pамет na prof. Stancho Vaklinov*. Sofia, 1984. 173–180.
- ANGELOV 1981 Angelov, Dimitr (otg. red.): *Istoriya na Bulgariya* 2. Sofia, 1981.
- ARSLAN – BUORA 2001 Arslan, Ermanno Alesio – Buora, Maurozio (a cura): *Loro degli Āvari. Popolo delle steppe in Europa*. Milano, 2001.
- BARTOSIEWICZ 2009a Bartosiewicz, László: A lion's share of attention: Archaeozoology and the historical record. *Acta Archaeologica Hungarica* 60/1. 275–289.
- BARTOSIEWICZ 2009b Bartosiewicz László: Gondolatok a „lovás nomád” hagyományról. Thoughts about the „equestrian nomadic” tradition. In: Bartosiewicz László – Gál Erika – Kováts István (szerk./eds.): *Csontvázak a szekrényből. Válogatott tanulmányok a Magyar Archaeozoológusok Visegrádi Találkozóinak anyagából 2002–2009. Skeletons from the Cupboard. Selected Studies from the Visegrád Meetings of Hungarian Archaeologists 2002–2009*. Budapest, 2009. 73–82.
- BARTOSIEWICZ 2011 Bartosiewicz László: „Ide nekem az oroszlánt is.” Előzetes jelentés az Ikrény-Szilágyi tanya (Győr-Moson-Sopron megye) közelében talált pleisztocén oroszlánleletről („Let me play the lion too”. Preliminary report on the Pleistocene lion skull found near Ikrény-Szilágyi tanya, Győr-Sopron-Moson County, Hungary). In: T. Biró, Katalin – Markó, András (eds.): *Emlékkönyv Violának. Tanulmányok T. Dobosi Viola tiszteletére*. Papers in honour of Viola T. Dobosi. Budapest, 2011. 257–270.
- BÁLINT 2004 Bálint Csanád: *A nagyszentmiklósi kincs. Régészeti tanulmányok*. Varia Archaeologica Hungarica 16a. Budapest, 2004.
- BÁLINT 2010 Bálint, Csanád: *Der Schatz von Nagyszentmiklós: archäologische Studien zur frühmittelalterlichen Metallgefäßkunst des Orients, Byzanz' und der Steppe*. Varia Archaeologica Hungarica 16b. Budapest, 2010.
- BÁRDOS – GARAM 2009 Bárdos, Edith – Garam, Éva: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek I*. Monumenta Avarorum Archaeologica Vol. 9. Budapest, 2009.
- BOLLÓK – SZENTHE 2018 Bollók, Ádám – Szenthe, Gergely: Images of the Good Life on a Set of Late Antique Gold Sheets from Kunágota. In: Drauschke, Jörg – Kislinger, Ewald – Kühtreiber, Karin – Kühtreiber, Thomas – Scharrer-Liška, Gabriele – Vida, Tivadar (Hrsg.): *Lebenswelten zwischen Archäologie und Geschichte. Festschrift für Falko Daim zu seinem 65. Geburtstag*. RGZM – Monographien 150. Teil 2. Mainz, 2018. 57–82.
- BÜHLER – FREIBERGER 2018 Bühler, Birgit – Freiburger, Viktor: *Der Goldschatz von Sannicolau Mare (ungarisch: Nagyszentmiklós) 1–2*. RGZM – Monographien 142. Mainz, 2018.
- CAYGILL 1996 Caygill, Marjorie: *Treasures of the British Museum*. London, 1996.
- CASTIGLIONE 1961 Castiglione László: *Görög művészet*. Budapest, 1961.
- CLUNY 2003 *Cluny Thermae, Album*. Paris, 2003.
- CSALLÁNY 1959 Csallány Dezső: Adatok a mártélyi avar szíjvég figurális ábrázolásának magyarázatához. *Archaeologiai Értesítő* 86. 179–182.
- DAIM 2012 Daim, Falko et al. (red.): *Das Goldene Byzanz und der Orient. Katalog zur Ausstellung*. Schallaburg, 2012.
- DAIM ET AL. 2018 Daim, Falko – Gschwantler, Kurt – Plattner, Georg – Stadler, Peter (Hrsg./eds): *Der Goldschatz von Sannicolau Mare (ungarisch: Nagyszentmiklós). The Treasure of Sannicolau Mare (hungarian: Nagyszentmiklós)*. RGZM – Tagungen 25. Mainz, 2015.
- DALTON 1926 Dalton, Ormonde Maddock: *Treasure of the Oxus: with Other Objects from Ancient Persia and India*. London, 1926.²
- DEKÁN 1976 Dekán, Ján: *Moravia Magna. Großmähren – Epoche und Kunst*. Bratislava, 1976.
- FANCALSZKY 2007 Fancalszky Gábor: *Állat- és emberábrázolás a késő avar kori öntött bronz övvereteken. Tier- und Menschendarstellungen auf den Spätawarenzeitlichen gegossenen bronzenen Gürtelbeschlägen*. Budapest, 2007.
- GARAM 1995 Garam, Éva: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred*. Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary Vol. 3. Budapest, 1995.
- GARAM 2002 Garam Éva: Avar kori fejedelmi és köznépi sírleletek kapcsolata a nagyszentmiklósi kincessel. In: Garam Éva (szerk.): *Az avarok aranya. A nagyszentmiklósi kincs*. Budapest, 2002. 81–111.
- GESCHWANTLER 2002 Geschwantler, Kurt: A nagyszentmiklósi kincs – katalógustételek: 1–23. In: Garam Éva (szerk.): *Az avarok aranya. A nagyszentmiklósi kincs*. Budapest, 2002. 15–44.
- GESZTELYI 1998 Gesztelyi Tamás: *Pannóniai vésett ékkövek*. Budapest, 1998.
- HOWARD 2003 Howard, Kathleen (ed.): *The Metropolitan Museum of Art. Guide*. New York, 2003.
- KIDD 1992 Kidd, Dafydd: The Velastínion (Thessaly) Hoard – A Footnote. In: Daim, Falko (Hrsg.): *Awarenforschungen* Bd. 1. Studien zur Archäologie der Awaren 4. Wien, 1992. 509–515.
- KISS 2002 Kiss, Gábor: Die frühmittelalterlichen christlichen Gürtelschnallen und die spätawarische Metallkunst (Koraközépkori keresztény övcsatok és a késő avar fémművesség). *Zalai Múzeum* 11. 229–245.

- KISS 2012 Kiss Gábor: Egy bizánci övcsat Debrecen-Ondódról (Eine byzantinische Gürtelschnalle von Debrecen-Ondód). In: Vida Tivadar (szerk.): *Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére*. Budapest, 2012. 255–268.
- KOVAČEVIĆ 1977 Kovačević, Jovan: *Avarski kaganat*. Beograd, 1977.
- KÖLTŐ – SZENTPÉTERI 1996 Költő László – Szentpéteri József: A Vörs-Papkert „B” lelőhely 8–9. századi temetője. In: Költő László – Vándor László (szerk.): *Évezredek üzenete a láp világából. Régészeti kutatások a Kis-Balaton Területén 1979–1992*. Kaposvár–Zalaegerszeg, 1996. 115–121.
- KÖLTŐ – SZENTPÉTERI 2014 Költő László – Szentpéteri József: Vörs-Papkert B. In: Szőke Béla Miklós: *A Karoling-kor a Kárpát-medencében. A Magyar Nemzeti Múzeum állandó kiállítása*. Budapest, 2014. 29–34.
- KÖLTŐ – SZENTPÉTERI 2015 Költő László – Szentpéteri József: Avar–magyar folyamatos temető-használat? Vörs-Papkert B. In: Sudár Balázs – Petkes Zsolt (szerk.): *Honfoglalás és megtelepedés. Magyar őstörténet 4*. Budapest, 2016. 161–162.
- KÜRTI – LÖRINCZY 1991 Kürti Béla – Lőrinczy Gábor: „...avarnak mondták magukat...” – „...they called themselves Avars...”. Szeged, 1991.
- LANGÓ 2007 Langó Péter: *Amit elrejt a föld... A 10. századi magyarság anyagi kultúrájának régészeti kutatása a Kárpát-medencében*. Budapest, 2007.
- LÁSZLÓ 1938a László Gyula: Adatok a koronázási jogar régészeti megvilágításához. In: Serédi Jusztinián (szerk.): *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. III. Budapest, 1938. 519–558, I–VIII. tábla, 1–5. kép [Reprint: Budapest, 1988, 769–810.]
- LÁSZLÓ 1938b László Gyula: A kunágotai lelet bizánci aranylemezei (Die byzantinischen Goldbleche des Fundes von Kunágotai). *Archaeologiai Értesítő* 51. 55–86, 131–148, I–VIII. tábla, 27–29. kép
- LÁSZLÓ 1970 László Gyula: *A népvándorlaskor művészete Magyarországon*. Budapest, 1970.
- LÁSZLÓ 1978 László Gyula: A népvándorlás kori övekről (Über Gürtel der Völkerwanderungszeit). *Ethnographia* LXXXIX/2. 185–196.
- LÁSZLÓ – RÁCZ 1977 László Gyula – Rácz István: *A nagyszentmiklósi kincs*. Budapest, 1977.
- MEIER-ARENDT 1985 Meier-Arendt, Walter: *Awaren in Europa. Schätze eines asiatischen Reitervolkes 6.–8. Jh.* Frankfurt am Main, 1985.
- MENIS 1995 Menis, Gian Carlo (cur.): *Gli Avari. Un popolo d' Europa*. Udine, 1995.
- NÉMETH 1969 Németh Péter: Újabb avarkori leletek a történeti Veszprém megyéből (Neue Funde aus der Awarenzeit auf dem historischen Gebiet des Komitats Veszprém). *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 8. 153–166.
- RÁCZ 2012 Rácz Zsófia: Emberalakos kistárgyak az avar korból (Anthropologische Kleinfunde aus der Awarenzeit). In: Vida Tivadar (szerk.): *Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére*. Budapest, 2012. 409–436.
- SCHULZE-DÖRRLAMM 2008 Schulze-Dörrlamm, Mechthild: Zur Herrschersymbolik von Löwenreliefs auf Gürtelbeschlägen des späten 9. und 10. Jahrhunderts. *Acta Archaeologica Hungarica* 59/2. 387–404.
- SHURINOVA 1967 Shurinova, R.: *Coptic Textiles. Collection of Coptic Textiles*. Leningrad, 1967.
- SZENTPÉTERI 1993 Szentpéteri József: Kigyómotívum a griffes-indás népesség hagyatékában (Das Schlangemotiv in der Hinterlassenschaft des Greifen-Ranken-Ethnikums, Мотив змеи на памятниках круга грифона и лозы). *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* XXX–XXXI/2. 225–278.
- TOBIAS 2012 Tobias, Bendeguz: Kampf oder Himmelfahrt? Zur Deutung der Riemenzunge aus Grab 496 von Tiszafüred. In: Vida Tivadar (szerk.): *Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére*. Budapest, 2012. 85–90.
- THOMAS 1957 B. Thomas Edit (szerk.): *Magyarország régészeti leletei*. Budapest, 1957.
- TÓTH – HORVÁTH 1972 H. Tóth, Elvira – Horváth, Attila: *Kunbábony. Das Grab eines Awarenkhagans*. Kecskemét, 1992.
- TÓTH 2018 Tóth Endre: *A magyar Szent Korona és a koronázási jelvények*. Budapest, 2018.
- TÓTH – SZELÉNYI 2000 Tóth Endre – Szelényi Károly: *A magyar Szent Korona. Királyok és koronázások*. Budapest, 2000.
- TRUGLY 1994 Trugly Sándor: *Griffek és oroslánok népe. A komárom-hajógyári avar temető. Das Volk der Greifen und Löwen. Awarisches Gräberfeld in Komárno-Schiffswerft*. Pozsony, 1994.
- TRUGLY 2008 Trugly Sándor: *A komárom-hajógyári avar temető és telep*. Opitz Archaeologica 2. Budapest, 2008.
- VIDA 2002 Vida Tivadar: Az avarok bizánci edényei. In: Garam Éva (szerk.): *Az avarok aranya. A nagyszentmiklósi kincs*. Budapest, 2002. 113–119.
- VIDA 2016a Vida Tivadar: *Késő antik fémedények a Kárpát-medencében. Gazdagság és hatalom a népvándorlás korában*. Hereditas Archaeologica Hungariae 1. Budapest, 2016.
- VIDA 2016b Vida, Tivadar: *Late Antique Metal Vessels in the Carpathian Basin. Luxury and Power in the Early Middle Ages*. Hereditas Archaeologica Hungariae 1. Budapest, 2016.
- VÖRÖS 1983 Vörös, István: Lion Remains from the Late Neolithic and Copper Age of the Carpathian Basin. *Folia Archeologica* 34. 33–50.
- WAMSER 2004 Wamser, Ludwig: *Die Welt von Byzanz – Europas Östliches Erbe. Glanz, Krisen und Fortleben einer tausendjährigen Kultur*. München, 2004.